УДК: 371.31

ДӨӨЛӨТБАКОВА Р. Ж.
Ж. Баласагын атындагы КУУ, Бишкек
DOOLOTBAKOVA R. J.
KNU J. Balasagyn, Bishkek Rakia
Doolotbakova@mail.ru

СТУДЕНТТЕРДИН КЫРГЫЗ ТИЛИ САБАГЫНДА ТААНЫП-БИЛҮҮ ЖӨНДӨМДҮҮЛҮГҮНҮН КОГНАТИВДИК НАТЫЙЖАЛАРЫ

Результаты изучения когнитивных способностей студентов на уроке кыргызского языка

Results of studying of the cognitive abilities of students in the Kyrgyz language lesson

Макалада кыргыз тили сабагында жвндвмдуулуктун когнитивдик натыйжалары каралат. Бул макалынын максаты бугунку кундун кызыкчылыктарын канааттандыруу учун зарыл болгон когнитивдик натыйжашрын колдонуу менен кыргыз тилин окутууну жацы ыкмада, жацы жолдор менен инновациялап юридикалык адистиктеги студенттерге жеткируу болуп саналат. Дуйнвдвгу внушен влквлврдун билим беруу тармактарында натыйжага ээ болуп жаткан иш-тажрыйбаларды уйрвнуу колдонуп квруу бул макалада чагылдырылды.

Урунттуу свздвр: *кыргыз тили; когнативдик; инновациялык окутуу; компетенттуулук.*

В статье рассматриваются итоги изучения когнитивных способностей студентов на уроке кыргызского языка. Цель данной статьи - удовлетворение сегодняшних интересов при обучении кыргызскому языку студентов юридических специальностей путем инноваций, используя когнитивные результаты и новые методы. Также в статье рассматривается обучение деловому опыту и его применение на практике, которое имеет результат в сфере образования в развитых странах мира.

Ключевые слова: *кыргызский язык; когнатив; инновационное обучение; компетентность.*

The article examines the results of studying the cognitive abilities of students in the Kyrgyz language lesson. The purpose of this article is to satisfy today's interests when teaching Kyrgyz students of law specialties through innovation, using cognitive results and new methods. The article also discusses training in business experience and its application in practice, which has a result in education in the developed countries of the world.

Keywords: *Kyrgyz language; cognitive; innovative; competent.*

Кыргыз тилин инновациялык жолдор менен юридикалык адистикте окутууда Б. С. Блумдун кайра иштелип чыккан таксономиясы боюнча окутуунун когнативдуу натыйжаларьша ээ болуучу иерархиясы студенттердин активдуулуту учун маанилуу роль ойнойт. Сабактын максатына ылайык инновациялоону тапшырма берууде, тест, критерий, таксономия, елчее каражаттарын колдонуу, салыштырма баалоону уюштуруу аркылуу жаньглоо мумкунчулугун тузуу багытында Б.С. Блумдун таксономиясы зарыл дидактикалык материалдардан болуп эсептелинет.

Чикаго университетинин профессору Бенджамин Сэмюэл Блум 1939-жылы таанып-билуу процессинде педагогикалык таасир этуулердун жыйынтыктарынын жана тартипке келтируунун жалпы ыкмаларын жана эрежелерин камтыган объективдуу корсоткучтор системасын иштеп чыккан. Б. С. Блум “толук баалуу оздоштуруу концепциясына” негиз салган.

1956-жылы С. Блумдун “Окуу максаттарынын негизги категорияларынын таксономиясы» аттуу китеби чыккан. “Таксомония” термини (грек тилинен «taxis» - ирети менен жайгаштыруу, «nomos» - мыйзам) керунуштерду, объектерди твмвндвн жогору карай баскычтар боюнча классификациялоо жана системалангтыруу тушунугун берет. Б. С. Блумдун таксономиясы - бул ой жугуртуунун женекейден татаалдьпс денгээлдерине жараша уюппурулган классификациясы (турлерге белуппуруу) принциптери женунде окуу. Студештерди чыгармачыл ойлонуу билгичтигине кейгейлерду чечуу жана максатка ылайьпстуу, продуктивдуу чечимдерди кабыл алууга уйрвнуу болуп саналат. Ал окутуу максаттарынын уч негизги турлерунен (таксондорунан) турат: *таанып билуучулук* (когнативдик), *эмоционалдык* (аффективдик) *сезим-туюмдук* жана *кыймылдык билгичтиктери* (психомотордук). Когнативдик (таанып-билуу) компонента юридикалык билимдерди камтып, студенттердин кесиптик таанып-билуусун, ац-сезимин естуруп, практикальпс жана акыл-эс эмгегине даярдоо милдетин аткарат. Юридикалык адистикте илимий тушунуктер укук чыгаруучулук, укук колдонуучулук,

укук коргоочулук органдары, сот ендурушу, укук тармакгары жана мыйзамдар , терминдер, фактылар окуялар кирет. Аларды иликтеп, ой жугуртуп, уйренуп, таанып-билуу ишмердиги артат жана чыгармачылык жендемдуулугу кьштаньш билимин еркундетуп, келечекге турмушта пайдалана билуу ыгьша ээ болот.

Б. С. Блумдун таксономиясында бул максаттардьш ар бир туру учун билимдерди, баалуулукгарды жана иш-аракет жендемдерду ездеппуруудегу бекем денгээлдик тартибин аныктаган. Ошондой эле когнативдик, аффективдик, психомотордук аракеттер-дин калыптануусун кеземелдее формалары да керсетулген. Булардьш ичинен *когнативдик* (тааньш билуучулук) чейредегу максаттардьш иерархиясын Б. С. Блум теменкудей тузген:

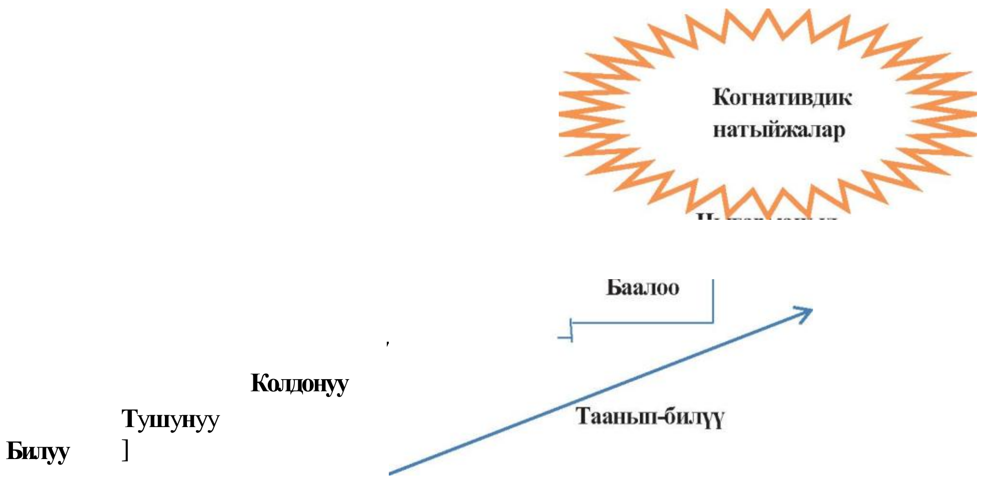

Билуу (*натыйжалары:* билимге ээ болуу, маалыматты, фактыларды эстее, терминдерди, аталыш-тарды тааньш билуу, эске тутуу жана негизги тушунуктерду кайра айтып беруу, кайра чагылдьфуу, кайрадан жаратуу, корсотуу, аныктоо, баяндоо, баяндап жазуу, жатка айтуу).

Тушунуу *(натыйжалары:* билимди, окуу материальш тушунуу жендемдуулугу б.а. билдируу, фактыларды, фразаны езгертуп айтуу, котормо баян, тактоо, кергезме, мисалдар менен корсотуу, абстрактуу карал чыгуу, жалпьшоо, жоромолдоо, божомолдоо, бутум чыгаруу, карама-каршы коюу, аныктоо, жалпьшоо андан келип чыккан натыйжаны тушундуруу, тексттин мазмунун жана маанисин туура айтьш беруу).

Колдонуу *(натыйжалары:* жацы билимди жацы шартта жана кьфдаалда пайдалануу, керсетуу, чечуу, тузуу, иллюстрациялоо, аткаруу, жасоо, ишке ашыруу, колдонуу).

Талдоо *(натыйжалары:* сальпптьфуу, айырма-чылыктарьш табуу, тандоо, иргое, жалпы белгилерин аныктоо, чагылдьфуу уюппуруу, суреттво, инте-грациялоо, ыкка салынгандыгьш таба билуу, курамы боюнча анализдвв, карама-каршылыктарды табуу, изилдее, сындоо, талкуулоо, талдоо, корутунду).

Синтездее (*натыйжалары:* ойлоп табуу, ойлоп чыгаруу, пландаштьфуу, жаратуу, иштеп чыгуу, долбоор тузуу, эссе, баяндама, дал баян жазуу.

Баалоо *(натыйжалары:* чечимди негиздее, текшеруу, тестирлее, издеп табуу, иликтое, сьш коз караш менен баалоо, сынчыл баа беруу, тандоо, жыйынтык чыгаруу, артыкчылыкты аныктоо, корутун-ду чыгаруу, чечуу, чечим кабыл алуу, далилдее, сунуштоо, ойлогон оюн айтуу).

Баалоо - тааньш-билуунун, тушунуунун, андоонун жогорку децгээли. Бул децгээл негиздее, аргумент-тештируу менен байланышкан. Баалоо - мурдагы билимдерге, тажрыйбага, эс тутумуна, ездеппурул-генду колдонуу жана талдоо билгичтигине таянат. Ошону менен бирге жацы билимдерге, кез караштарга ээ болууга, тушунууге, талдоого жана чыгармачылыкка альш бара турган жацы суроолордун жаралышьша туртку берет.

Чыгармачылык децгээл - студентгер кандайдыр бир жацы нерсени жаратуучу баскыч. Жарата билуу, теманы, кейгейду ездеппуруу менен байланышкан, ал жацы идеяларды, ез божомолдоолорун иштеп чыгууга, кандайдыр бир жацыны жаратууга мумкунчулук берет. Студенттин кубанычтуу эмгеги, кубанычка беленген акыл эмгегинин жемипш. Мьщда Б. Блумдун таксономаниясында керсетулген алты децгээл башкы

орунда турат да, жазуу иштеринде аткарылуучу тесттик тапшьфмалар предметгик билимди кабылдоочу акыл жендемдуулутунун алты децгээлинде критерийлер аркылуу такталат.

Б. Блумдун таксономиясында берилген ар бир когнативдик жендемдуулук боюнча жазуу тесттик тапшырмаларды баалоонун критерийлеринин жана каражаттарыныш ичинен тесттерге артьжчылыж берген. Баалоо системасын колдонуу учун тесттер негизги жана сехуз аткарылышы керек болгон ченем эмес, тескерисинче чыгармачыл мугалим аны ез мумкунчулугуне жараша ар кандай ьж-усулдар же формалар менен алмаштырса болот.

Мисалы, **билуу**:

- ♦ Лексикография эмнени изилдейт?
- ♦ Создуктор деген эмне?
- ♦ Создуктордун кандай турлору бар?
- ♦ Эмне учун лингвистикальж сездук деп аталат?
- ♦ Лингвистикальж создуктврдун обьектиси эмне?

алган билимди тушунуу-

♦♦♦ Юридикалык создуктор жвнундв эмне билесиц?

♦ Кыргыз лексикографиясынын башаты кайсы жыл?

♦ Энциклопедияльж жана лингвистикальж создуктврдун айырмасы эмнеде?

♦ Маалымат беруу маанисине жана алган багытына жараша лингвистикальж создуктор канча топко белунет?

♦ Этимологиялык, ономастикальж, диалектологияльж, омонимдик, синонимдик, антонимдик, фразеологиялык сездуктер кайсы сездуктун туруне кирет?

алган билимди колдонуу:

♦♦♦ Сездук жаратуу учун кьфгыз создорун чогултуп, кагазга тушуруу иши кайсы китептен башталат жана канчанчы кылымга таандык?

♦ Кьфгыз тилиндеги сездерду чогултуу иштерине кимдер чыйьф салган, алардын кандай эмгектери бар?

♦ Кыргыз лексикографиясынын калыптанышына чоц салым кошкон окумуштуу ким?

♦♦♦ Турк тилдеринин ичинен алгачкы мыкты лексикографиялык эмгек катары бааланган кайсы сездук?

♦ ***алган билимди турмуш менен байланыштырып анализдвв:***

♦♦♦ Юридикалык сездукке кыскача аннотация жаза аласыцбы?

окуу материалын турмуш менен байланыштырып синтездвв:

♦♦♦ Юридикальж сездуктен теменку юридикальж терминдерди: *юрист, юстиция, юрисдикция, юриспруденция, адвокатура, прокуратура* жб. (лексикалык, грамматикальж маанисин) далиддеп керсетуп бер.

Кьфгыз тили сабагында студентгердин билгичтигин жана кендумдврун текшерууде Б. Блумдун таксономаниясына негизделуу оге маанилуу орунду ээлейт. Анткени биринчи топтогулар окуу материальш жаттоо менен чектелсе, экинчи топтогулар андан бир «кадам аддыга жыльш» ошол эле окуу материальш ез аддынча ***тушунуугв*** ээ болот. Ал эми учунчу топтогулар жазуу жвндемдуулутун кврсетууге аракеттенип, алган билимин ез аддынча ***колдонууга*** умтулгандыгы менен айьфмаланышат. Тввртунчу топтогулар алган билимди турмуш менен байланыштырып ***анализдеп***, ез коз карашын айтууга аракеттенсе, бешинчи топтогулар окуу материалын турмуш менен байланыштырып ез алдьшча ***синтездввгв*** жетишет. Сыртынан Караганда студентгердин бардыгы бирдей билим альш жаткандай сезилет, бирок алардьш ар бири взунун ездвштуруусуне жараша баасьш алышы керек болсо, анда текшеруу учурунда алардьш эмгегин жогоруда аталган критерийлер менен влчев студенттердин билим алуусуна женилдик болот.

Б. С. Блумдун “таксономиясында” алган билимдин натыйжаларын влчев жана баа коюу салпуу баалоо системасьшан айьфмаланьш турат. Мында колдонулган баалоо системасы мугалим тарабынан студенттерге объективдуу мамиле кылууга негиз болот. Объективдуу баалоо формативдуу жана суммативдуу баалоодогу критерийлерге карата, тапшырмаларды аткарууда озун-езу аньжтоого шарт тузуп, кецири тематикальж тармакты тестирлее учун да маанилуу роль ойнойт. «Б. Блумдун таксономиясьш» колдонуу - кыска убакыттьш ичинде студештерди тез арада тестирлоенун ийгиликтуу натыйжасьш берет. “Тест” термини англис тилинен которгондо текшеруу, сьшоо дегенди билдирет. Студенттердин юридикальж адистиктеги укук чыгаруучулук, укук колдонуучулук, укук коргоочулук органдары, сот ендурушу, укук тармактары жана мыйзамдарды, терминдерди, фактыларды, окуялардьш ортосундагы байланьшгарды тушунуусун баалоого мумкундук беруучу тапшьфмаларды камтыган суроолор болуп эсептелет. Мисалы:

1.Белгилуу бир мамлекеттин мыйзамында белгиленген укук журумунун тартибинде жарандык, административдик, кылмыш ж.б. жаатындагы акыйкаттуулугун жургузуучу мамлекеттик орган

а) Адвокатура; б) Акыйкатчы; в) Прокуратура; г) Сот.

2. Сот иш кагаздары. а) доо арыз, протокол, чечим, токтом;

б) жобо, буйрук, ишеним кат, келишим; в) нота, пакт, меморандум, конвенция; г) тил кат, тушунук кат, маалымкат.

3. Эзунун жеке укугун, эркиндигинин мыйзамдуу кызыкчылыгынын бузулгандыгын же талаш туудургандыгын коргоого кызыпсчылыгы бар тарап жагынан сотко берилген сот журумунун документа

а) доо арыз; б) тил кат; в) тушунук кат; г) ишеним кат.

4. Сот иши негизинен чечиле турган баштапкы сот баскычынын (кириш, баяндоо, жуйолоштуруу жыйынтык болугунон турган сот актысы

а) токтом; б) чечим; в) окум; г) протокол.

5. Иш кагаздарды жургузуудо кандай талаптар коюлат

а) диалект создорун колдонбоо; б) ойдун тактыгы, ачыктыгы;

в) кесиптик терминдерди орду менен туура манисинде колдонуу;

г) иш кагаздарынын сабаттуулугу.

6. Сот ишинин катышуучулары тарабынан иш мыйзамдуу кучуно кире элек баштапкы сот баскычынын сот актысы боюнча, кийинки сот баскычына берилген даттануусу

а) кассациялык даттануу; б) апелляциялык даттануу;

в) доо арызы; г) утурлама доо арызы.

7.Жарандык процессте сот отурумунда чыгаруучу сот актысы

а) аныктама; б) сот токтому; в) окум; г) чечим.

8. Протоколдун негизги болугундо кун тартибинде коюлган маселелер ирети менен тартууланат жана ар бир маселе уч болук боюнча каралат

а) «Угулду», «Созго чыкты», «Токтом кылынды»;

б) Киришуу белугу, негизги белугу, акыркы белугу;

в) Угулду, керсетулду, чечим кылат;

г) Угулду, суйлешту, буйрук кылат.

9. Облусттук соттун ишине, сот коллегиясына катышуучу адам алып келген мыйзамдуу кучуне кирген биринчи баскычтагы соттун сот актыларына карата даттануусу

а) апелляциялык даттануу; б) кассациялык даттануу;

в) топтук даттануу; г) коллективдуу даттануу.

Пайдашнылган буштардын тизмеси

1. Валькова И.П. “Таксономия Блума и некоторые проблемы критического мышления”, журнал “Мектеп-школа”, 2000.
2. Окенова Р.А. Инновационные технологии в системе высшего юридического образования. -Бишкек 2006.211с

Рецензенты: Мусаева В. И. *- доктор педагогических наук, профессор КГУ им. И. Арабаева*

Сарылбекова З. *– кандидат филологических наук, доцент КНУ им. Ж. Баласагына*